

12. Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук: нарис історії. – К., 1993.
13. Онопрієнко В. Історія української науки XIX-XX століть. – К., 1998.
14. Сарбей Т., Москвич Л.Г. Академік Орест Іванович Левицький (1848-1922 рр.): Життєпис, бібліографія його праць і праць про нього. – К., 1998.
15. Агатангел Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії Наук. Вибране листування. – К., 1997
16. Вернадский В.И. Дневники 1917-1921. Январь 1920 – март 1921. – К., 1997.
17. Перський С. Популярна історія товариства “Просвіта” у Львові. – Львів, 1932.
18. Дорошенко Д. “Просвіта”, її заснування й праця (короткий історичний нарис з додатком про “Просвіти” в інших країнах). – Філадельфія, 1959.
19. Євселевський Л.І., Фарина С.Я. “Просвіта” в Наддніпрянській Україні. – К., 1993.
20. Коновець О. Просвітянський рух в Україні (XIX – перша третина XX ст.). – К., 1992.
21. Антонович Д. Триста років українського театру. 1619-1919. – Прага, 1925.
22. Чорний С. Український театр і драматургія. – Мюнхен-Нью-Йорк, 1980.
23. Василев Б. Ідея театральності і її відбиток в Молодому Театрі // Воля (Відень). –1921. – Т.1. – Ч.ІІ.
24. Романько І.І. Театральна справа в Україні під час влади національних урядів (1917-1920). – К., 1999.
25. Грінченко М. Історія української музики. – Нью-Йорк, 1961.
26. Андрієвський В. З минулого. – Т.ІІ. Від гетьмана до Директорії. – Ч.2. – Берлін, 1923.
27. Лончина П. Українська культура. Короткий огляд. – Нью-Йорк, 1983.
28. Кейван Н. Нариси з історії української культури. – Едмонтон, 1984.
29. Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. – К., 1993

SUMMARY

The work is devoted to the process of development of Ukrainian education, science, literature and art under Derictoriya. The prospectives for future study of the problem are described.

Т.С. Осташко

ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД КЕРІВНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНСЬКОГО СОЮЗУ ХЛІБОРОБІВ – ДЕРЖАВНИКІВ

Українська монархічно-консервативна ідея в XX столітті знайшла своє реальне втілення у двох поєднаних між собою суспільно-політичних явищах: Українській Державі гетьмана П. Скоропадського 1918 р. і гетьманському русі на еміграції. Гетьманат, проіснувавши 7 з половиною місяців, не зумів здобути широке коло прихильників у тодішньому українському суспільстві, яке перебувало в полоні соціалістичних та демократично-республіканських ідей. Поразка національно-визвольних рухів українського народу 1917-1921 рр. призвела до занепаду популярності українських соціалістичних партій. До певної міри цьому сприяла і загальна криза європейської демократичної системи. У зв'язку з цим І. Лісяк-Рудницький констатував той парадоксальний факт, що з чотирьох основних напрямків в українській політичній думці (народництво, консерватизм, націоналізм і

комунізм) саме консерватизм, “найслабший і найменше підтримуваний у масах, зробив найбільший інтелектуальний внесок протягом нинішнього століття” [1.-С.73].

Політична доктрина українського модерного монархізму, розроблена В. Липинським, відіграла помітну роль в українському суспільно-політичному житті за кордоном як така, що протистояла демократично-республіканській та диктаторсько-тоталітарній течіям. Заснований на еміграції у Відні (16-29 січня 1920 р.) Український союз хліборобів-державників та створена В. Липинським у «Листах до братів-хліборобів» ідеологія української «класократичної» трудової монархії надали українському монархічному рухові нового імпульсу.

В'ячеслав Казимирович Липинський народився 5 квітня 1882 р. у с.Затурцях на Волині в родині діничного шляхтича, який переселився в Україну з Мазовії в 18 столітті [2.-С.160]. Середню освіту набув у гімназіях Житомира, Луцька й Києва. Після військової служби у російській армії та університетських студій з історії та агрономії у Краківському, а також соціології у Женевському університетах осів у родовому маєтку Русалівські Чагари на Уманщині. У 1914 р. як офіцер В. Липинський був мобілізований до російської армії. Під час бойових дій дався взнаки залічений туберкульоз, від якого він страждав до кінця своїх днів [2.-С.36].

Після Лютневої революції В. Липинський брав участь в українізації військових частин на Полтавщині і одночасно разом з С. Шеметом, як він сам згадував, “політично організовував хліборобські консервативні елементи на Полтавщині” [2.-С.160]. В. Липинський був одним із засновників і автором політичної програми Української демократично-хліборобської партії, виданої у жовтні 1917 р. У програмі він значно розширив політичні та економічні засади діяльності УДХП, прийняті при заснуванні партії у травні 1917 р., наголосивши на необхідності формування провідної верстви суспільства з державницькою свідомістю, співіснування орендної та приватновласницької форм землеволодіння, встановлення державного контролю за національним господарством і т.ін.

За доби Гетьманату 1918 р. В. Липинського призначають послом в Австро-Угорщині. Після повстання Директорії В. Липинський залишався дипломатичним представником УНР в Австрії. У ході національно-визвольних змагань монархічні погляди його не мінялись. Цікаво, що в 1917 р. партія УДХП, до якої він належав, хоча і не поділяла соціально-політичної програми Центральної ради, проте, не пішла в опозицію і продовжувала підтримувати перший український парламент, оскільки вважала його існування законним.

Принцип підтримки законної української влади, яка хоч-би й не відповідала його політичним поглядам, була притаманною В. Липинському і в 1919 р., коли він продовжував залишатись послом УНР в Австрії. Проте, непослідовні політичні кроки Директорії, політичні репресії проти державницьки налаштованих діячів змушують його відмовитись від посади.

Від 1908 р. він починає активну діяльність по наверненню польської або полонізованої шляхти Правобережної України до українства, і здобуває підтримку групи, яка нараховувала близько 30 членів [1.-С.156]. Вони називали себе “українцями польської культури” або “римо-католицькими українцями”. У листі до І. Франка В. Липинський писав, що вони “по суті є спольщеною українською верствою”, тобто мають “хоч слабі, а все-ж не забуті українські традиції (переважно політичні), мають свою, хоч убогу поки що, але оригінальну українську культуру...” [2.-С.166]. У 1909 р. він став учасником конференції українців польської культури, на якій виголосив блискучу промову “Шляхта на Україні: її участь у житті українського народу на тлі його історії”, видану польською мовою у Кракові у 1909 р. Аби повернути спольщену українську шляхту до справи відродження національної ідеї, він разом із своїми однодумцями видає у Києві польський двотижневик “Przegląd Krajowy”.

В. Липинський був одним із перших українських самостійників у той час, коли більшість діячів українського руху в Росії підтримувала програму автономії у складі федерації. На таємній нараді у Львові, яка відбулась з його ж таки ініціативи у 1911 р., він запропонував створити політичну організацію, що в разі війни боролася б за самостійність України. Як згадував А. Жук, який брав участь у цій нараді, В. Липинський запропонував “дві концепції: 1) цілковита самостійність України і 2) прилучення України до Австро-Угорщини, обстоюючи першу”. Другу, наголошував у своїх спогадах А. Жук, В. Липинський “брав у рахубу лише як етап до державної самостійності України і то оскільки, остільки Австро-Угорщина зможе дати товчок до нашої самостійності своєю політикою в Галичині”. Він виступав рішуче проти участі українців у демократичному русі в Росії. “Сили при сім ми тратимо, а нічого не зискуємо, – відзначав він. – Російська революція годується, головним чином, нашими соками, нам же приносить тільки дальшу русифікацію” [3.-С.34]. На цій нараді він продемонстрував себе як політик-практик, здатний передбачати хід історичних подій на далеку перспективу. Уже в 1911 р. він не вірив у політичну перспективу соціалістичної демократії в Україні, вважаючи її шкідливою, оскільки вона буде працювати тільки на велику Росію.

У дискусії з національного питання, яка виникла на таємній нараді у Львові 1911 р. з приводу самостійності чи федерації України в складі Росії, В. Липинський доводив, що “без держави нема нації і що українці так довго не стануть нацією, як довго не здобудуть власної держави”. Деякі оратори, зокрема, Л. Юркевич, порівнювали його погляди із сіонізмом [3.-С.35]. Не обминули учасники наради й питання монархічного устрою в Україні. Щодо створення організації, ідея якої належить В. Липинському, то нею став Союз Визволення України. Він був заснований у 1914 р. українськими емігрантами переважно з Наддніпрянської України, які під час війни працювали у таборах військовополонених-українців у Центральних державах. Через те, що В. Липинський зустрів Першу світову війну у лавах російської армії, участі у його діяльності він не брав.

Займаючись публіцистичною і політичною діяльністю, В. Липинський працював і як науковець. У 1912 р. під його редакцією виходить збірник “Z dziejow Ukrainy”, в якому він також є автором більшості статей, присвячених історії України XVII ст. Головна тема збірника – роль української шляхти у національно-визвольній боротьбі України XVII ст.

Навесні 1920 р. В. Липинський разом із кількома своїми прихильниками (Д. Дорошенком, М. Кочубеєм, А. Монтрезором, С. Шеметом, Л. Сідлецьким (Савою Крилачем), О. Скоропис-Йолтуховським та М. Тимофіївим) створює у Відні Український союз хліборобів-державників. Одним із перших документів цієї організації є угода гетьмана Павла Скоропадського з УСХД, яку від імені організації підписали в Берліні 8 травня 1920 р. В. Липинський, С. Шемет, О. Скоропис-Йолтуховський та Д. Дорошенко [4]. Ця угода демонструє намір встановлення монархічної влади в Україні. “Завданням нашим являється збудування незалежної, міцної Української Держави, – наголошується у документі. – Завдання це будемо вважати виконаним, коли державну організацію завершимо коронаційним актом”. Начальним вождем (т.т. Головнокомандуючим – Т.О.) усіх військових сил Української Держави визнавався гетьман Павло Скоропадський. Угодою передбачалось, що, “коли успіх наших оружних сил під проводом Начального Вождя і державне будівництво досягнуть такого розвитку, який уможливить завершення нашої праці коронаційним актом, ми прирікаємо вжити всіх наших впливів на те, щоб Українським Монархом став Начальний Вождь наших оружних сил” [4]. Отже, як бачимо, вже на першому етапі створення організації – УСХД мова йшла про необхідність запровадження монархічного ладу в Україні, хоча з політичних

міркувань деякий час як П. Скоропадський, так і засновники союзу намагались не афішувати свою співпрацю.

Згідно з подальшими статтями угоди передбачалось створення дорадчого, законодавчого і виконавчого органів. Дорадчим органом мала бути Генеральна Рада, яка складалась “з представників тих громадських груп, що визнають Гетьмана Павла Скоропадського Начальним Вождем”. Законодавчим органом мала стати Рада Земель, функції якої на першому етапі виконувала б Генеральна Рада, і виконавчим – тимчасовий адміністративний комітет, який “по заняттю території перетворюється в кабінет міністрів” [4]. Начальний вождь вирішення питань внутрішньої та зовнішньої політики мав узгоджувати з Генеральною Радою. Натомість справи військової організації належали повністю до його компетенції. За умовами угоди до першого складу Генеральної Ради мали увійти члени ініціативної групи Українського Союзу хліборобів-державників [4].

Цю угоду між Гетьманом Павлом Скоропадським з Українським Союзом хліборобів-державників можна вважати підготовчим кроком до розробки політичної концепції УСХД. Протягом літа-зими 1920 р. В. Липинський працює над статутом та регламентом Союзу, які були ухвалені у січні 1921 р. [5.-С.261-275].

Основний принцип статуту наголошував, що поза державною організацією української нації не можна забезпечити нормального громадського життя, ладу й спокою в Україні. Тому УСХД ставить своїм завданням згуртування тих сил, що хочуть збудувати незалежну й суверенну Українську державу й гарантувати їй “не ефемерне, а тривке існування на цілий ряд поколінь” [5.-С.261]. Цього можна досягнути, говорилося далі в статуті, якщо, по-перше, соціальною основою держави стануть “природні і сталі” групи людей - матеріально продуктивні трудові класи; по-друге, держава забезпечить кожному класу максимум його культурного і економічного розвитку й гарантуватиме участь в управлінні державою; по-третє, окремим українським Землям економічних та географічних умов буде надано право якнайширшого самоврядування; по-четверте, самоорганізація кожного класу і кожної Землі доведе до створення одного суцільного і здорового політично-економічного організму; по-п'яте, об'єднання всіх класів і всіх земель відбудеться на основі сталого і єдиного принципу національної і державної єдності, персоніфікованого в особі незмінного й “невиборного” голови національної держави. Такою формою державності статут УСХД проголошував трудову правову понадкласову монархію [5.-С.262].

УСХД відкидав принципи “партійності, голосування, виборів” та іншу демократичну атрибутику, оскільки, на думку її автора, це веде до кар'єризму, демагогії, безвідповідальності, “самопоборювання, самороз'єднування і самоослаблення”. На противагу цьому УСХД будувався на принципах стажу, добору, солідарності і дисципліни, “при яких більш відповідальні члени організації... наділяють членськими правами і збільшують права інших, менше відповідальних членів, приймаючи на увагу їх громадські прикмети і заслуги, покладені для справи цілої організації”. Найвідповідальніші члени УСХД іменуються “співробітниками-присяжними”. Нижче них стоять “співробітники-одномумці” [5.-С.264-265].

Діяльністю УСХД керувала Рада Присяжних, яку очолював В. Липинський. Її постанови мали обов'язкову силу для всіх членів Союзу й ухвалювалися не голосуванням, а консенсусом. Якщо виникали розбіжності, то остаточне рішення було за головою Ради Присяжних. “УСХД уважатиме своє завдання виконаним, – підкреслювалось у регламенті, – коли його співробітники складуть в українській столиці законну присягу “Гетьману Всієї України і Великому Князю Всея Маляя Руси, яко дідичному голові незалежної і суверенної Української Держави...” [5.-С.265]. Як уже зазначалось, В. Липинський та С. Шемет у 1917 р. були засновниками

УДХП, яка підтримала гетьмана П. Скоропадського під час перевороту 29 квітня 1918 р. Проте, перебування у цій партії суперечило статуту УСХД, тому у січні 1921 р. вони виступили з лав партії.

Кожен член Ради Присяжних УСХД, вступаючи до її складу, мусив скласти записання, яким він брав на себе обов'язок вірно і до кінця життя “служити ідеї Української Трудової Монархії, побудованої на співпраці й співдружності автономних і самозорганізованих українських класів і українських земель, об'єднаних в одну Націю і в одну Державу” [5.-С.264]. Ця умова регламенту, написаному В. Липинським, мала суттєве значення, оскільки саме Рада Присяжних, як ідеологічний орган, разом із виконавчою структурою, мусили відіграти роль проти ваги майбутньому монархові, аби його влада не була абсолютною, а врівноважувалась іншими державними структурами.

У грудні 1920 р. засновники УСХД (Д. Дорошенко, М. Кочубей, В. Липинський, А. Монтрезор, Л. Сідлецький (Сава Криlach), О. Скоропис-Йолтуховський, М. Тимофіїв, С. Шемет) видають Лист Українського Союзу хліборобів-державників до старшин і козаків Української Армії, в якому у популярній формі виголошують програмові засади діяльності союзу. З 1920 р. у Відні під редакцією В. Липинського видається неперіодичний орган УСХД “Хліборобська Україна”. Протягом 1919-1926 рр. В. Липинський писав “Листи до братів-хліборобів”, які частинами були опубліковані у “Хліборобській Україні”, а в 1926 р. вийшли окремою книжкою. На думку І. Лисяка-Рудницького, цей трактат “є унікальним явищем” у новітній українській суспільній думці. Він “містить виклад водночас його (В. Липинського – Т. О.) філософії та його практичної політичної програми” [1.-С.140, 159].

Перші дві частини цієї фундаментальної праці присвячені аналізу поразки української революції і написані під враженням згасання української державності. Відстоюючи державницьку позицію, В. Липинський критикує українську революційну демократію й діяльність створених нею державних інституцій (Центральної Ради та Директорії). У наступних двох частинах викладені основи його політичної філософії та типологія державних форм. Червоною ниткою через усі “Листи до братів-хліборобів” проходять тези “нації” і “держави”. “До української нації через українську державу, – наголошував В. Липинський, – через об'єднуючі всіх мешканців України державні політичні гасла” [6.-С.11].

Це є головною програмовою тезою створеної ним організації УСХД, а одночасно і методологією його наукових досліджень. Головним гарантом стабільності у державі він вважав легітимну гетьманську владу, яка не є виборною, а спадковою. При цьому він зазначав, що кожна нація має таку традицію національно-державного ладу, який виростає з її історичних форм розвитку. “Нищити свою власну державно-націоналістичну традицію тому, що в ній є хиби і помилки, – наголошував він, – це значить не будувати, а руйнувати націю” [6.-С.94]. Обґрунтовуючи національно-державні традиції інституту гетьманства, В. Липинський приходить до висновку, що дві його прикмети – виборність і залежність від чужих держав – виявились шкідливими для розвитку нації. Тому саме спадкова, “дідична” монархія, до якої наприкінці свого життя прагнув Б. Хмельницький, і яка на практиці продемонструвала свої переваги за часів Української Держави у 1918 р., виявилась найбільш вдалою формою державного устрою в Україні.

Критично аналізуючи державотворчий процес за часів правління П. Скоропадського, В. Липинський відстоює думку, що голова верховної влади має бути повністю незалежним від сторонніх поза українських чинників, вище позапартійних інтриг і поставлений за межі досягнення різного роду політиків.

Таким чином, Гетьманство стоїть понад усіма класами, партіями і до ніякої політичної течії не належить.

В. Липинський відстоював думку, що Україна повинна мати диференційовану класову структуру, яка включала б усі верстви, потрібні для існування зрілої нації та самостійної держави. Він вважав, що цього можливо було досягти частково завдяки постанню нових еліт із народних мас, а частково – на повернення на українство спольщених і зросійщених еліт. На його думку, український хліборобський клас, який включав великих, середніх і дрібних земельних власників і репрезентував історичну, культурну й національну українську традицію, був “дійсно і реально заінтересований в існуванні української держави і до державного будівництва здатний” [6.-С.57].

Нездатність народних мас до організації В. Липинський вбачав у пасивності проводу – “національної аристократії”. При цьому він уточнював, що вживає цей термін для “означення тієї групи найкращих в даний історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент являються організаторами, правителями і керманичами нації” [6.-С.34]. В. Липинський повністю сприймав потребу й неминучість далекосяжних соціальних змін. Він вважав, що аристократія мала б стати сполучною ланкою між “старою” і “ною” Україною і в такий спосіб внести елемент тягlosti в національне життя.

Соціальний плюралізм В. Липинського доповнювався плюралізмом політичним і релігійним. Легально існуюча опозиція, на його думку, сприятиме “приливу” свіжої крові в національну аристократію. “Не самі провідники і не сам народ сотворять нам державу, – писав В. Липинський. – Дасть нам її такий спосіб організації влади, який обмежить вроджену сваволлю наших провідників... і дозволить їм... виконувати свої провідні завдання супроти народу та знаходити в нього піддержку, необхідну для виконання цих завдань” [6.-С.152].

В. Липинський залишався послідовним плюралістом і у справах релігійних. Він відкидав усі спроби прирівнювати національність до будь-якого віросповідання, хоча як історик вважав, що на українській землі православна церква має певну перевагу серед інших церков. Історії церкви на Україні В. Липинський присвятив окрему працю “Релігія і церква в історії України”. Соціальний, політичний і релігійний плюралізм В. Липинського, при усіх його заявах про антидемократизм, на думку І. Лисяка-Рудницького, вивів його на ступінь найпослідовнішого плюраліста [1.-С.166].

Теорія класової монархії В. Липинського будувалась на принципі територіального патріотизму. З його точки зору, Україні однаково протипоказані концепції спільного расового походження (бо “чистокровних” українців ніколи не було й не буде), і концепції вільного самовизначення народів (оскільки в умовах Української держави з її багатонаціональним складом населення та ще й за несприятливої зовнішньої кон’юнктури це неодмінно призведе до анархії і хаосу й до чергової втрати незалежності). В. Липинський вважав, що українським є і повинно бути “все”, що осіло на Україні, без огляду на його етнічне чи культурне походження, “расову” чи “ідеологічну” генеалогію. В. Липинський визнавав націю, як “реалізацію хотіння буття нацією”. На його думку, державу не можна створити без застосування фізичної військової сили. Але тільки військової сили для створення держави недостатньо. Потрібен легітимний уряд, визнаний усіма соціальними групами, яким мав стати інститут монарха. “Всі великі європейські нації були об’єднані монархіями, – зазначав він. – Чи можна без монархії помислити собі з’єднання Німеччини, Франції, Італії або відродження менших націй, як Болгарія, Румунія, Норвегія. Чому ми маємо бути винятком?” [6.-С.47].

До складу “Ініціативної групи по заснуванню Українського союзу хліборобів-державників”, як це видно з підписів під “Листом УСХД до старшин і козаків

Української Армії”, входили Д. Дорошенко, М. Кочубей, Сава Криlach, В. Липинський, О. Скоропис-Йолтуховський, М. Тимофіїв та С. Шемет [7.-С.184]. І хоча в минулому вони належали до різних політичних партій В. Липинському, за словами Д. Дорошенка, вдалося їх звести “до купи” і об’єднати “коло нашого бувшого Гетьмана, як біля особи, що вже по своєму становищу являється, так би мовити, втіленням, символом українських державницьких стремлінь” [8.-Ф.4465.-Оп.1.-Спр.777.-Арк.29]. Учасників ініціативної групи, без застережень, можна віднести до інтелектуальної еліти української еміграції в Німеччині і Австрії, де на той час вони мешкали.

Першим і незмінним головою Ради Присяжних УСХД був В. Липинський, засновник і ідеолог гетьманського руху, автор його головних програмних документів. У “Комунікати”, опублікованому газетою “Діло” 30 вересня – 9 жовтня 1930 р., він писав, що 29 грудня 1920 р. “наставлено одногосно Головою Ради Присяжних, органу кермуючого гетьманською організацією, мене, як автора Статуту та Регламенту і головного ініціатора відродженого на еміграції гетьманського руху”.

Серед найбільш відомих і впливових членів першого складу Ради Присяжних слід виділити особу Дмитра Івановича Дорошенка (1882-1951). Громадсько-наукову діяльність він розпочав дуже рано – у 1897 р., друкуючи свої статті спочатку в галицькій, а потім – російській та українській пресі. Належав до Революційної Української Партії. Із заснуванням “Товариства Українських Поступовців” (1908) був одним із його членів. Приблизно в цей час відбулося його знайомство з В. Липинським. У 1909 р. Д. Дорошенко друкувався в журналі “Przegląd Krajowy” і, на запрошення В. Липинського, взяв участь у з’їзді українців польської культури. У період Першої світової війни Д. Дорошенко був уповноваженим Союзу міст Південно-Західного фронту на території Галичини і Буковини, після Лютневої революції – крайовим комісаром (з правами генерал-губернатора) Тимчасового уряду в Галичині і Буковині, одним із засновників Української Центральної Ради. Д. Дорошенко був делегований до її складу від Союзу українських автономістів-федералістів (реорганізованого ТУП), як член тимчасового ЦК союзу.

У серпні 1917 р. йому було доручено сформувати новий склад Генерального Секретаріату – першого автономного уряду України. Однак принципи і тактичні розходження з головою Центральної Ради М. Грушевським змушують Д. Дорошенка відмовитись від головування в уряді. Наприкінці серпня 1917 р. він став губернським комісаром Чернігівщини. З цього приводу дещо пізніше Д.Дорошенко писав, що “революція 1917 р. відкрила всю підсвідому, органічну “не революційність” моєї вдачі, моєї психіки. Спочатку непомітно для інших я в революції грав уже здержуючу роль, був фактично контрреволюціонером і всі свої високі посади в новій пореволюційній ієрархії використовував не для “углублення революції”, а для її загальмування. Революцію я стрів без ентузіазму; з самих перших днів мене охопило пророче передчуття чогось страшного, але ніколи було віддаватись почуттям”. З переїздом до Чернігова, за його словами, “більше на службі в українській революції” він не був [8.-Ф.4465.-Оп.1.-Спр.777.-Арк.28].

У травні 1918 р. Д. Дорошенко прийняв запрошення вступити до гетьманського уряду. Зважаючи на дружні стосунки з В. Липинським, він запропонував останньому стати товаришем міністра, або ж очолити міністерство закордонних справ. Однак, причини громадського й особистого характеру змусили В. Липинського відмовитись від цих пропозицій. Разом із тим, він радо прийняв запрошення взяти на себе обов’язки посла Української Держави в Австро-Угорщині. Обійнявши посаду міністра закордонних справ, Д. Дорошенко був змушений вийти з УПСФ, яка знаходилась в опозиції до гетьманського уряду і заборонила своїм членам входити до кабінету Ф. Лизогуба. Д. Дорошенко, як і В. Липинський, доклав чимало зусиль, щоб

залучити свою партію до участі в українському державотворчому процесі. Проте подолати вузький партійний корпоративізм своїх колег по партії йому не вдалося.

Після повстання Директорії УНР Д. Дорошенко виїздить за кордон і вже більше не повертається в Україну. У 1926 р. Д. Дорошенко оселяється у Берліні, куди був запрошений на посаду директора Українського наукового інституту, заснованого “з ініціативи та заходами гетьмана Павла Скоропадського” [9.-С.162]. На цій посаді він працював до 1931 р. Протягом усього періоду Д. Дорошенко не лише викладав в інституті курс історії України, але і редагував інститутські видання [10.-С.ХХІІ]. Одночасно ним була підготовлена до друку “Історія України. 1917-1923 рр.”, 2-й том, присвячений Українській Державі гетьмана П. Скоропадського, що до сьогодні є найбільш ґрунтовним дослідженням української історії цього періоду. Варто підкреслити, що Д. Дорошенкові, активному діячеві УСХД, у своїй науковій діяльності вдалося відійти від партійно-політичної заангажованості і на основі використання великого комплексу документів і періодичної преси, об’єктивно і виважено проаналізувати державотворчий процес в Україні в добу гетьмана П. Скоропадського.

У 1931 р. він відійшов від керівництва Інститутом і переїхав до Польщі, де працював в Українському Науковому Інституті у Варшаві. До Німеччини Д. Дорошенко повернувся у 1945 р. і нетривалий час викладав в Українському вільному університеті. Після кількох років праці у Канаді і США Д. Дорошенко навесні 1951 р. повернувся до Мюнхена, де невдовзі помер. До останніх днів свого життя Д. Дорошенко був переконаним прихильником гетьманської ідеї і незмінним послідовником державницьких поглядів В. Липинського.

Серед засновників УСХД був Олександр Філаретович Скоропис-Йолтуховський (1880-1950), який розпочав свою політичну кар’єру в лавах Револуційної Української Партії і після її розколу був у числі організаторів Української соціал-демократичної “Спілки”. У 1906 р. був засуджений і засланий до Сибіру. Утік за кордон. Під час Першої світової війни О.Ф. Скоропис-Йолтуховський – провідний діяч Союзу Визволення України: голова його Берлінського відділу й заступник голови Загальної Української Ради.

У Німеччині йому вдалося добитися виділення українських військовополонених в окремі табори й опікування ними з боку СВУ. У січні 1918 р. Центральна Рада призначила його своїм уповноваженим по формуванню українських військових частин з військовополонених у Німеччині та Австро-Угорщині. У березні 1918 р. він одержав посаду губернського комісара, згодом - губернського старости Холмщини й Підляшшя. Після окупації території Західної України польськими військами О. Скоропис-Йолтуховський був заарештований. У 1920 р. емігрував до Німеччини. Його політичні погляди, викладені, зокрема, у спогадах “Мої “злочини”, спричинилися до переходу у табір консерваторів [11.-С.191]. У листі до Д. Оляччина, який у 1926 р. також приєднався до УСХД, він 14 травня 1921 р. писав: “Як знаєте може, належу до гуртка осіб, що поставили собі метою принаймні самих себе і інших співзвучних організувати, яко “кадр організаторів” хліборобського нашого класу. А Ви знаєте, що власне із-за неорганізованості нашого найчисленнішого й найздоровшого класу й переживаємо ми цю руїну, бо неорганізований хлібороб йшов на ласу приманку всякої соціалістичної демагогії, якою лише руйнувати можна” [12].

О.Ф. Скоропис-Йолтуховський був одним із провідних ідеологів українського монархізму. Протягом 1920-30-х рр. входив до складу Ради Присяжних УСХД, був співзасновником Українського Наукового Інституту в Берліні, автором низки праць із політичних та економічних питань. У 1945 р. він був вивезений з Німеччини радянською військовою контррозвідкою. Помер у сталінських таборах.

Партійний соратник В. Липинського по УДХП – Сергій Михайлович Шемет (1875-1957), відомий також і як організатор Української народної партії, один з

ініціаторів скликання і учасник Всеукраїнського конгресу хліборобів. З 1919 р. перебував на еміграції в Австрії, з 1921 р. – у Німеччині. Провідний діяч гетьманського руху, член Ради Присяжних УСХД, особистий секретар П. Скоропадського. У січні 1921 р. С. Шемет разом з В. Липинським підписав заяву про вихід з УДХП, оскільки перебування у ній суперечило принципам УСХД, - "гетьмансько-монархічна класова течія партії, що хотіла одвертого виставлення в програмі принципу Гетьманства, а в тактиці стояла на класовій, а не на партійно-демократичній точці погляду, мусила супроти вимог тодішнього політичного життя і во ім'я принципу національної єдності, репрезентованого тоді Центральною Радою, піти на уступки, та погодитись на введення в програму республіканства і на прийняття партійно-виборчої тактики" [5.-С.273]. На думку авторів заяви, демократи продемонстрували повну нездатність відігравати провідну роль у справі державного будівництва. Разом з тим, вони підкреслювали, що за умови звільнення від опортунізму і проголошення класових хліборобських гасел: монархічного гетьманства і непартійності УДХП, пропонувалось спільно з УСХД піти "шляхом до збудування Сильної і Великої, Вільної і Незалежної Української Держави, спертої на самоорганізованих і об'єднаних в одну націю українських продукуючих класів" [5.-С.273].

С.Шемет був єдиним членом "Ініціативної групи по заснуванню УСХД", який не підписав Статут і Регламент, сформульований В. Липинським, і не увійшов до першого складу Ради Присяжних. Він пояснював це тим, що "замість об'єднуючого, коаліційного органу всіх класово-хліборобських організацій" УСХД став "замкнутим орденом, який бере на себе обслуговування всього руху". До певної міри це пояснювалось і тим, що наприкінці січня 1921 р., ще до підписання вищезгаданої заяви, С. Шемет був обраний одним з 5 депутатів від закордонного комітету УДХП з осідком у Тарнові до складу Ради Республіки – вищого законодавчого органу влади УНР [13.-Ф.309.-Оп.2.-Спр.178.-Арк.44].

Відмовляючись від подальшого членства у партії, С. Шемет виїздить до Тарнова для переговорів із колишніми партійними однодумцями про подальшу співпрацю на ґрунті гетьманської ідеології. 17 лютого 1921 р. Управа УДХП у Тарнові, продовжуючи переговорний процес, надіслала до УСХД своїх пропозиції щодо майбутньої співпраці [13.-Ф.309.-Оп.2.-Спр.178.-Арк.40].

Дискусії та узгодження спільних позицій між УСХД та управою закордонної групи УДХП у Тарнові тривали протягом майже року. Лише після розв'язання С. Петлюрою 5 серпня 1921 р. Ради Республіки закордонний комітет УДХП заявив про необхідність негайно об'єднати сили всіх – "хліборобських верств, що вже зорганізувались" – Союзу хліборобів України, Українського союзу хліборобів-державників і закордонного комітету УДХП і утворення "широкої всеукраїнської класової організації" [13.-Ф.309.-Оп.2.-Спр.178.-Арк.91-93]. Однак при цьому лідери закордонного комітету УДХП відмовлялись прийняти запропоновані УСХД умови входження до його складу, а також визнати особу гетьмана П. Скоропадського як дідовичного монарха та передати уповноваження до Ради Присяжних [13.-Ф.309.-Оп.2.-Спр.178.-Арк.38 зв.].

4-8 червня 1922 р. у Райхенау в Австрії відбулась нарада членів українських хліборобських організацій, у якій, крім УСХД, Союзів хліборобів України в Німеччині та Румунії та групи українських хліборобів у Болгарії, брали участь представники Союзу хліборобів України у Польщі. Цю подію можна вважати епохальною для гетьманського руху, оскільки всі організації прийшли до думки про необхідність об'єднання українських хліборобських організацій. Для реалізації цієї мети було вирішено скликати З'їзд хліборобських організацій, на якому були затверджені призначені гетьманом голова Центральної управи – Іван Миколайович

Леонтович та секретар – Сергій Михайлович Шемет [13.-Ф.309.-Оп.2.-Спр.178.-Арк.77].

Перший голова Центральної управи об'єднаних хліборобських організацій Іван Миколайович Леонтович був призначений гетьманом П. Скоропадським [14.-С.174]. Протягом п'яти років, доки тривав процес реорганізації виконавчого центру союзу, керівництво його змінювалось двічі. На місце І. Леонтовича прийшов С. Шемет, який підписав 6.11.1921 р. заприсяження і був кооптований до Ради Присяжних УСХД. Згодом він поступився посадою Миколі Васильовичу Кочубею, який 10 серпня 1927 р. став першим головою реорганізованої з Центральної Управи об'єднаних хліборобських та інших класових організацій Гетьманської Управи [9.-С.165-166].

Один з однодумців В. Липинського, Микола Кочубей був нащадком давнього козацько-шляхетського роду, спорідненого з П. Скоропадським. Брат Василя й Михайла Кочубеїв, діяльних членів “Української Народної Громади”, яка ініціювала прихід П.Скоропадського до влади у 1918 р., М. Кочубей був одним з керівників “Всеукраїнського союзу хліборобів власників”, що виник в результаті відокремлення від Всеросійського союзу земельних “собственников” 20 жовтня 1918 р. Новостворена організація формувалася під впливом політичних ідей В. Липинського. Останній в листі до міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка пропонував кандидатуру М. Кочубея на своє заміщення, як українського посла у Відні у разі відставки за станом здоров'я, або ж радника посольства, характеризуючи його як порядну і чесну людину, віддану українській справі [2.-С.90-91]. У відповіді Д. Дорошенко відзначав успіхи М.Кочубея у вивченні української мови і “добру орієнтацію”, що свідчить про те, що саме у 1918 р. відбулось завершення формування його національної свідомості і політичної орієнтації [10.-С.11].

18 грудня 1929 р. гетьман П. Скоропадський звільнив М. Кочубея від обов'язків голови Гетьманської Управи, розподіливши обов'язки між його заступниками. Вірний послідовник В. Липинського, М. Кочубей став одним із засновників “Братства українських класократів-монархістів, гетьманців”, редактором часопису “Думки гетьманця” (Брюссель, 1930 р.); автором низки публікацій в “Хліборобській Україні”, “Збірнику Хліборобської України” та ін.

М. Кочубей суттєво доповнив думки В. Липинського щодо класової організації української трудової монархії. Йому першому належить використання терміну “класократія”, а також трактування класу як “природної ділянки нації”, що “сформувалася завдяки спільності праці й фаху під впливом історичних подій і зв'язаних із ними завдань, які виникали на шляху державності” [15.-С.129]. М. Кочубей розвинув теорію існування органів місцевого самоврядування в українській монархічній державі, започатковану В. Липинським у Регламенті УСХД. На його думку, запропонована система рад мусила спиратись на “постепенні класові вибори” [15.-С.133].

10 серпня 1927 р. за ухвалою гетьмана й голови Ради Присяжних УСХД членами Гетьманської Управи були призначенні О. Скоропис-Йолтуховський та А. Монтрезор [9.-С.133]. Адам Йосипович Монтрезор (1888- ?) – граф, один із чільних діячів гетьманського руху, чоловік старшої дочки гетьмана П.Скоропадського – Марії. До складу Ради Присяжних УСХД був введений на початку 1921 р. Близький друг В. Липинського, сусіда його посіlostей на Уманщині. В листі до І. Кривецького останній характеризував А. Монтрезора, як людину “широ віддану українській державно-національній ідеї” [2.-С.51].

10 жовтня 1930 р. Рада Присяжних УСХД у складі С. Шемета, О. Скорописа-Йолтуховського, Л. Сідлецького і графа А. Монтрезора обрала своїм головою Йосипа Климовича Мельника (1861-?), колишнього голову гетьманської організації “Український Стяг”, члена УСХД з 1927 р. Й. Мельник, нащадок бідного хліборобського роду з Київщини (Таращанський повіт). Після закінчення

Петровсько-Розумовської сільськогосподарської академії у Москві працював як учений-агроном у “Селянському Земельному Банку”. 1918 р. був призначений гетьманом П. Скоропадським членом дирекції Державного Земельного Банку, а пізніше - його управляючим. З 1924 р. викладав в Українській сільськогосподарській академії у Подєбрадах і завідував її зразковим господарством. З 1925 р. очолював гетьманську організацію “Український Стяг”, створену у 1923 р. союзом емігрантів-монархістів із Наддніпрянської України [8.-Ф.3695.-Оп.1.-Спр.157.-Арк.106].

У 1925 р. організаційно оформився “Союз українських хліборобів у ЧСР”, головою управи якого був обраний Й. Мельник. “Бюлетень Гетьманської Управи” писав з приводу обрання Й. Мельника головою Ради Присяжних УСХД, що він “належить до категорії діячів гетьманського руху, які працюють над переведенням в життя відомих вже і усталених теоретичних основ сучасного гетьманського руху”. “Перехід головування в Раді Присяжних УСХД, - констатував офіційний орган союзу, - до рук Й. Мельника означає, що головна увага чоловічої організації Гетьманського руху в ближчих часах має бути скерована на практичну працю переведення в життя високих і далекосяглих в своїй історичній перспективі ідеологічних засад, створених і спопуляризованих основоположниками УСХД” [8.-Ф.3695.-Оп.1.-Спр.157.-Арк.105-106 зв.].

Поява у суспільно-політичному житті української еміграції організованого українського консервативно-монархічного руху була обумовлена пошуками шляхів відновлення соборної і самостійної України. Вона продемонструвала наявність певних соціальних сил, розчарованих наслідками боротьби за державність, керованої лідерами демократично-республіканського табору. Заснований у Відні українськими політичними діячами консервативного напрямку (Д. Дорошенком, О. Скорописом-Йолтуховським, С. Шеметом, А. Монтрезором, Л. Сідлецьким, М. Кочубеєм та М. Тимофієвим) Український союз хліборобів-державників та створена В. Липинським і низкою українських інтелектуалів ідеологія української “класократичної” трудової монархії надали українському монархічному рухові нового імпульсу і зробили його впливовим фактором національно-визвольної боротьби.

Джерела та література

1. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т.2. – К., 1994.
2. Липинський В.: З епістолярної спадщини. – К., 1996.
3. Визволення (Відень-Прага). – 1923.
4. З архіву Української гетьманської організації Америки.
5. Хліборобська Україна (Відень). – Кн.2. – Зб. II, III, IV. – 1920-1921.
6. В. Липинський. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. – Київ-Філадельфія, 1995.
7. Хліборобська Україна (Відень). – Зб.І. – 1920.
8. Центральний державний архів вищих органів влади України.
9. Коваль Б. Павло Скоропадський та гетьманський рух в еміграції // Останній гетьман: ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського, 1873-1945. – К., 1993.
10. Липинський В. Повне зібрання творів: Архів. – Т.6. – Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського. – Філадельфія, Пенсильванія, 1973.
11. Скоропис-Йолтуховський О. Мої «злочини» // Хліборобська Україна (Відень). – Кн. 2. – Зб. II, III, IV. – 1920-1921.
12. Архів Українського Вільного Університету в Мюнхені. – Фонд Д. Оляничина. – Лист О. Скорописа-Йолтуховського до Д. Оляничина від 14 травня 1921 р.
13. Центральний державний історичний архів України (м. Львів).
14. Шемет С. Огляд українського хліборобського руху на еміграції в першій половині 1921 року // Хліборобська Україна (Відень). – Кн. 3. – Зб. V, VI. – 1920.
15. Кочубей М. Думки гетьманця // Хліборобська Україна (Відень). – Кн.2. – Зб. II, III, IV. – 1920-1921.

SUMMARY

The research is devoted to the organizational period of foundation of Ukrainian union of khliborobs-derzhavniks and the process of working-up of the ideological base of hetman's movement by V. Lipinsky and his role under the hetman at of P. Skoropadsky in authorities of UUGS.

О.А. Пиріг

ПЛАНОВІ ПРИНЦИПИ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА РИНОК В УКРАЇНІ У 1921–1925 РР.

Переосмислення проблем непу, яке триває протягом останнього десятиліття, у порядок денний висуває перегляд місця і ролі планування в умовах переходу від директивної економіки часів “воєнного комунізму” до ринку.

Деякі сучасні дослідники, на наш погляд, перебільшують роль плану в регулюванні економіки 20-х рр. Так, Е. Лортикян, аналізуючи співвідношення планових і ринкових засад в радянському господарстві, пише: “Це був двуєдиний процес, спрямований на створення зовсім нової економічної системи, якої ще не знала історія” [1.-С.58]. Т. Сотнікова вважає, що причиною паливних, продовольчих, збутових криз періоду непу було недостатнє планування [2.-С.103]. Дискусійним залишається питання співвідношення ринкових та планових засад у господарстві 20-х рр.

Економічний розвал та політична криза початку 20-х рр. змусили правлячу партію відступити від комуністичної доктрини і запровадити ринкові відносини. Кожний “крок назад” відбувався в умовах тривалої боротьби в самій партії між прихильниками ринкової та планової основ економіки. Під тиском конкретних обставин РКП(б) замінила продрозкладку натуральним, а потім і грошовим податком, дозволила оренду, концесії та вільну торгівлю, ввела госпрозрахунок у державному секторі промисловості, реформувала грошову систему тощо.

Застосування ринкових відносин з метою подолання економічної розрухи всебічно розкрито у монографіях С. Кульчицького [3], В. Гринчуцького [4], В. Лантуха [5], О. Пиріг [6] та інших. Однак, акцентуючи увагу на запровадженні ринкових відносин в господарство УСРР, дослідники залишили поза увагою, що в умовах непу державна партія намагалася зберегти підвалини планово-директивної економіки, закладені в період “воєнного комунізму”.

Першим довгостроковим планом був план ГОЕЛРО, схвалений VIII Всеросійським з'їздом рад у грудні 1920 р. Тоді частина партійних функціонерів вже зрозуміла необхідність кардинальних змін в економічній політиці, але самі зміни були ще попереду. Прибічники планових засад в економіці вважали, що зосередження в руках держави “командних висот” (великої промисловості, транспорту, зовнішньої торгівлі тощо) створили підґрунтя для планування розвитку всього господарства. Ці ідеї матеріалізувалися у діяльності Державної загальнопланової комісії, положення про яку було затверджено РНК РСФРР у лютому 1921 р. На Держплан покладалося завдання розробки єдиного загальнодержавного плану господарського розвитку, засобів і порядку його здійснення, розгляду і узгодження з ним виробничих програм і планових пропозицій різних відомств, організації наукових досліджень [7.-С.199]. Головою Держплану був призначений Г. Кржижановський.